

Branko Perić*

Pravosuđe i vjerska obilježja: izazov i perspektive

Sadržaj

1. Uvodne napomene
2. Istorijat problema i reagovanje VSTV-a
3. Vjerska obilježja: Normativni okvir
 - 3.1. Zakon o zabrani zara i feredže
 - 3.2. Međunarodni pravni akti
 - 3.3. Domaće zakonodavstvo
4. Vjerska obilježja i praksa ESLJP
5. Vjerska obilježja i praksa domaćih sudova
6. Kontroverze u Zaključku VSTV
 - 6.1. Vjersko obilježje prema Zaključku
 - 6.2. Šta predstavlja vjerski simbol?
 - 6.3. Vjerski obredi i radne obaveze
7. Problemi i perspektive

1. Uvodne napomene

Krajem prošle godine (2015) Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH (VSTV) donijelo je zaključak kojim se rukovodioci pravosudnih institucija podsjećaju da je nosiocima pravosudnih funkcija i uposlenicima u pravosudnim institucijama zabranjeno nošenje vjerskih obilježja¹. Istovremeno se nosiocima pravosudnih funkcija sugeriše da „u svakom konkretnom slučaju cijene i odlučuju o pitanju nošenja vjerskih obilježja stranaka u sudnicama, pri čemu je potrebno svaku pojedinu situaciju pažljivo procijeniti u njenom cjelokupnom kontekstu (...)“. Odluka je uslijedila kao odgovor na upite iz pravosudnih institucija kako da riješe vlastite slučajeve upotrebe različitih vjerskih obilježja. U suštini, zaključak je bio proširena interpretacija zakona kojima je ova zabrana propisana.

Zaključak je u dijelu javnosti izazvao lavinu reagovanja koja su pokazala „nesposobnost bosanskohercegovačkog društva da se izvan ideoloških obrazaca suoči sa temama iz pravosuđa“². Na ovakvo podsjećanje na dosljednu primjenu zakona prva je reagovala Islamska vjerska zajednica (IVZ). VSTV je upućeno pismo kojim se „oštro reaguje zbog zabrane vjerskih

* Autor je sudija Suda BiH.

¹ Interna analiza VSTV, dostupno na: <http://vsts.pravosudje.ba>.

² E. Šarčević, *Suđenje pod vjerskim simbolima*, <http://www.prometj.ba/clanak/vijesti/edin-sarcevic-sudjenje-pod-vjerskim-simbolom-2366>, očitavanje 14. 03. 2016.

obilježja“. U pismu Rijasetu IVZ, koje je potpisao reis-ul-ulema Husein Kavazović, za zaključak VSTV se kaže da je „rasistički i u suprotnosti sa međunarodnim konvencijama o ljudskim pravima“³.

Nakon toga stizala su reagovanja sa svih strane, slične sadržine i tona. Svjetski dan hidžaba iskorišten je za mirne proteste širom BiH sa porukama: „Moj hidžab – moj ponos“, „Moj hidžab – moje pravo“ i „Ukidanje hidžaba je ukidanje identiteta“⁴. U javnim obraćanjima dominirale su mahom političko-ideološke teze sa porukama da su zabrane „povrede ljudskih prava“⁵, „vjerska diskriminacija“⁶ i „povreda slobode izražavanja“⁷. Protestna okupljanja u Sarajevu organizovala je Koordinacija bošnjačkih nevladinih organizacija, a njen predstavnik Ismet Bećar je zaključak VSTV nazvao „ružnom porukom“ i „selektivnim gledanjem na zaštitu ljudskih prava“⁸.

U *Dnevnom avazu*, najtiražnijem dnevnom listu, oglasio se autorskim prilogom Muhamed Filipović⁹. I za akademika Filipovića je odluka VSTV osporavanje „našeg ljudskog i vjerskog identiteta“. Svoj populistički osvrt on zaključuje riječima: „Naime, ako je nešto obilježje naše vjere, tada je to ujedno i obilježje našeg identiteta, pogotovo ako se radi o vjerskom zakonu. Zašto vam smeta naš vjerski identitet, ko ste vi, s kojim pravom i s kakvim namjerama sve to činite?“

Za ombudsmena za ljudska prava BiH, Jasminku Džumhur, „pitanje pokrivenosti nije nikakvo obilježje niti simbol, nego je pitanje identiteta osobe ženskog spola koja pripada islamskoj vjeroispovijesti“¹⁰. Džumhur otvoreni problem, bez iole ozbiljne argumentacije, širi i na pitanje ravnopravnosti polova.

Krajem januara mjeseca 2016. godine Sindikalna organizacija Općinskog suda u Sarajevu upozorila je VSTV kako zaključak o zabrani nošenja vjerskih obilježja i upražnjavanja molitvenih obreda u toku radnog vremena u pravosudnim institucijama nije u skladu sa evropskim konvencijama i Ustavom BiH¹¹. Sindikat je zatražio od VSTV da donese odluku o stavljanju zaključka van snage ili će u protivnom „izaći na proteste“ i voditi štrajk upozorenja sve dok se njihovi zahtjevi ne ispune.

Na kraju se oglasilo Vijeće muftija Islamske zajednice (25. februar 2016) fetvom o hidžabu, u kojoj se određuje da marama nije vjerski simbol već obaveza muslimanki. „Hidžab, odnosno mahrama koju nose muslimanke jeste vjerska obaveza i odjevna praksa muslimanke propisana osnovnim izvorima islama, Kur'anom i Sunnetom, te Idžmaom“, stoji u obrazloženju Vijeća muftija. Za Vijeće muftija, zabrana predstavlja flagrantan oblik diskriminacije i kršenja vjerskih i ljudskih prava žena muslimanki¹².

³ Dostupno na: <http://www.avaz.ba>, očitavanje 21. 01. 2016.

⁴ Dostupno na: <http://ba.n1info.com>, Vijesti, očitavanje 01. 02. 2016.

⁵ *Ibid*, Azra Hasanbegović, direktorica udruženja Žene BiH.

⁶ *Ibid*, Ernesa Bihorac, profesorica bosanskog jezika i književnosti.

⁷ *Ibid*, Selma Jakupović, zastupnica u Parlamentu Federacije BiH.

⁸ Dostupno na: <http://www.balkans.aljazeera.net>, očitavanje 07. 02. 2016.

⁹ M. Filipović, *Zašto smeta naš vjerski identitet*, *Dnevni avaz*, 13. 02. 2016.

¹⁰ *Oslobođenje*, Sarajevo, 27. 01. 2016.

¹¹ Dostupno na: <http://tip.ba/>, očitavanje 15. 02. 2016.

¹² Dostupno na: <http://www.klix.ba/>, očitavanje 26. 02. 2016.

O otvorenom problemu nije se oglasio niko iz političke sfere i vladajuće nomenklature. Da nije bilo autorskih reagovanja Jasne Šamić¹³, Edina Šarčevića i Fikreta Karčića, izostao bi i glas akademske zajednice. Jasna Šamić u oštrom polemičkom diskursu problem upotrebe marama, kao obilježja islama uvezenog iz Saudijske Arabije, smatra „religijskim egzibicionizmom“. „Nošenje mahrame i skrivanje kose (i još manje skrivanje lica) ne samo da nije islamska obaveza, nego taj fenomen nije čak ni islamskog porijekla“, smatra Šamić. Za nju nošenje „mahrame“ i skrivanje kose ne predstavlja „pokornost Bogu“, nego „pokornost muškarcu“, zbog čega pojavu ne bi trebalo tolerisati¹⁴.

Edin Šarčević je u sveobuhvatnijem osvrtu podsjetio na specifičnosti bosanskohercegovačke sekularnosti (kooperativizam) i ukazao na složenost odnosa sekularne države i vjerskih zajednica, važnost vjerske harmonije, tolerancije i vjerske neutralnosti sudovanja. Šarčević smatra da državne institucije, a iznad svega sudove, treba zaštititi što radikalnijim rješenjima i spriječiti da sudske prostorije postanu platforma na kojoj će konkurirati vjerski simboli, a sud postati izlog vjerovanja njegovih namještenika, a time i simbol produžene ruke dominantne vjerske zajednice.

Fikret Karčić¹⁵, islamolog i stručnjak za šerijatsko pravo, rješenje problema vidi u opredjeljenju BiH za model sekularizma, sugerišući kao najprihvatljiviji američki model¹⁶ „koji su izgradili naseljenici prognani zbog svoje vjeroispovijesti na starom kontinentu“.

2. Istorijat problema i reagovanje VSTV

Prvi slučaj upotrebe vjerskog simbola u pravosuđu koji je javno iznešen dogodio se 2011. godine u Općinskom sudu u Travniku¹⁷. Jedna uposlenica suda, nakon što je primljena u stalni radni odnos na mjestu daktilografa, pojavila se na poslu „pokrivena maramom“! Predsjednik Suda je o tome obavijestio VSTV i zatražio da se „Vijeće odredi po tom pitanju“ kako bi on mogao donijeti odluku kojom neće povrijediti vjerska osjećanja radnice i ostalih zaposlenika suda. Stalna Komisija za sudsku i tužilačku etiku VSTV je zaključila da nije nadležna da donosi odluku o ovom problemu, zbog čega je VSTV na sjednici održanoj 28. septembra 2011. godine usvojilo zaključak kojim je predsjedniku Općinskog suda u Travniku predložilo da „obavi razgovor sa zaposlenicom i utvrdi razloge nošenja marame, te postupi u skladu sa važećim propisima i općim aktima“. U odgovoru na upit, VSTV je iznijelo stav da „vjersko obilježje nema jasnu niti univerzalnu definiciju, te da često podrazumijeva sve ono što obuhvata elemente religijskog života vjernika, kao što su vrsta odjeće, pisani materijal, razna pomagala i sl, iz čega proizilazi da sama osoba određuje šta za nju predstavlja religijski simbol, odnosno da li je nošenje marame u konkretnom slučaju vjersko obilježje“¹⁸.

¹³ Dostupno na: <http://www.6yka.com/>

¹⁴ „Bosansko društvo treba konačno da se opredijeli: ili tu stvarno vlada šerijat (u tom slučaju, ako je pravilno primijenjen, skoro svi političari treba da izgube obje ruke!) ili će konačno doći do stvarnog razdvajanja religije od države, a time i do uklanjanja svih religijskih znakova sa javnih mjesta i pristanak na laicitet i sekularnu državu“, navodi profesorica Jasna Šamić.

¹⁵ F. Karčić, *Historija je učiteljica života: Pravosuđe i vjerska obilježja*, Oslobođenje, Sarajevo 13. 02. 2016.

¹⁶ Više o sekularizmu i komparativnim modelima M. Miloš, Sloboda isticanja vjerskih simbola u svjetlu odvojenosti vjerskih organizacija i države, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb 1/2011, ss. 181 i dalje.

¹⁷ Analiza VSTV (bilj. 1).

¹⁸ *Ibid.*

Propuštajući priliku da sveobuhvatno razmotri problem i donese makar i orijentaciona pravila za rješavanje sličnih slučajeva, VSTV je unijelo još više konfuzije u fenomen upotrebe vjerskih simbola. Nakon ovog slučaja VSTV se još jednom bavilo pitanjem upotrebe vjerskih obilježja od strane nosilaca pravosudnih pitanja. Na sjednici održanoj 17. i 18. decembra 2014. godine usvojen je zaključak da Stalna komisija za sudsku i tužilačku etiku, Odjel za pravna pitanja i nadležne sužbe Sekretarijata utvrde prijedlog odredaba kojima bi se jasno definisalo pitanje nošenja vjerskih obilježja od strane nosilaca pravosudnih funkcija. Problem vjerskih obilježja i upražnjavanje vjerskih obreda uposlenika pravosuđa u toku radnog vremena postajali su sve češći problem i pitanje za instituciju VSTV. Zbog toga se problem ponovo našao na dnevnom redu institucije 21. septembra i 15. oktobra 2015. godine. Rasprava se okončala Zaključkom da se „svim rukovodiocima pravosudnih institucija u Bosni i Hercegovini uputi dopis kojim će se skrenuti pažnja na zabranu nošenja vjerskih obilježja svim uposlenim u pravosudnim institucijama u Bosni i Hercegovini“¹⁹.

Zaključak je uslijedio nakon detaljne analize zakonodavne regulative koja tretira pitanje upotrebe vjerskih, političkih, nacionalnih i drugih obilježja u pravosuđu, kao i pregleda prakse ESLJP i prakse domaćih sudova. I pored napora da se problem sagleda sveobuhvatno i ponudi prihvatljivo rješenje, problem se produbio i otvorio nova pitanja. Izostanak prethodnog javnog dijaloga u kome bi se prezentirali problemi, kontroverze i ciljevi, samo je doprinio razbuktavanju strasti i nerazumijevanje.

3. Vjerska obilježja: Normativni okvir

3.1. Zakon o zabrani zara i feredže

Pitanje nošenja vjerskih obilježja na javnim mjestima i u javnom prostoru u Bosni i Hercegovini nije regulisano važećim zakonima. Jedini zakon iz ove oblasti datira iz 1950. godine. Bio je to Zakon o zabrani nošenja zara i feredža, koji je BiH preuzela sa preuzimanjem zakonodavstva bivše SFRJ 1992. godine. Formalnopravno, ovaj Zakon nikada nije stavljen van snage²⁰.

Kada je na Evropskom prvenstvu u karateu, koje se održavalo u Beogradu 2010. godine, u skladu sa pravilima Međunarodnog olimpijskog komiteta, reprezentativki BiH Maida Burajić zabranjen nastup zbog toga što je imala maramu na glavi, u javnosti su se otvorile polemike slične ovim današnjim. I tada su u javnom optičaju bile teze da zabrana predstavlja „diskriminaciju“ i „atak na ljudska prava“. Klub poslanika Stranke nezavisnih socijaldemokrata Republike Srpske u Predstavničkom domu Parlamenta BiH podnio je u parlamentarnu proceduru prijedlog zakona kojim bi se zabranilo nošenje odjeće koja onemogućava identifikaciju, pravdajući to razlozima bezbjednosti. Inicijativa je izazvala oštra politička reagovanja. Poslanici iz reda bošnjačkih političkih partija su smatrali da je inicijativa „usmjerena protiv jednog naroda“ i da predstavlja „udar na islam“²¹. Zakon nije ugledao svjetlost dana, niti se ovo pitanje kasnije vraćalo na dnevni red Parlamenta.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Kasim Trnka smatra da se ovaj zakon ne bi trebao primjenjivati bez obzira što nije stavljen van snage (Politika, Beograd, 11. 06. 2010).

²¹ *Ibid.*

3.2. Međunarodni pravni akti

Pitanje vjerskih prava i sloboda uobličeno je u nekoliko međunarodnih pravnih akata. Prema članu 18 Opšte deklaracije o ljudskim pravima²² „svako ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjere; to pravo uključuje slobodu da se mijenja vjera i uvjerenje i slobodu da se, bilo pojedinačno ili u zajednici sa drugima, javno ili privatno, iskazuje svoja vjera ili uvjerenje poučavanjem, praktičnim vršenjem, bogoslužjenjem i obredima“. U Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i slobodama²³ (član 18) sadržana je gotovo ista odredba²⁴. Evropska konvencija o ljudskim pravima²⁵ (EKLJP) daje nešto širu definiciju slobode misli, savjesti i vjeroispovijesti (član 9): „Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjere: ovo pravo uključuje slobodu da promijeni vjeru ili uvjerenje i slobodu, sam ili zajedno sa drugima i javno ili privatno, ispoljava svoje vjerovanje i ubjeđenje vjeroispovijedanjem, obavljanjem obreda, pohađanjem službe i nastavom (stav 1)“. Prvi put se u jednom međunarodnom dokumentu regulišu ograničenja uspostavljenog prava. U stavu 2 člana 9 je propisano: „Sloboda manifestovanja svoje vjere ili svojih uvjerenja će podlijezati samo onim ograničenjima predviđenim zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih“. U članu 14 EKLJP uređuje se zabrana diskriminacije na taj način što se uživanje prava i sloboda predviđenih Konvencijom osigurava „bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što je pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status“.

3.3. Domaće zakonodavstvo

Ustav Bosne i Hercegovine u članu II preuzima standard ljudskih prava iz EKLJP tako što izričito propisuje da se „prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini“, te imaju prioritet nad svim ostalim zakonima. U katalogu prava Ustav navodi i pravo na slobodu misli, savjesti i vjere (g). Takođe, Ustav reguliše i pitanje nediskriminacije tako što predviđa da je „uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I ovog Ustava, osigurano svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status“. Entitetski ustavi su u ovom dijelu potpuno usaglašeni sa ustavom BiH. Takođe, BiH je donijela i poseban Zakon o diskriminaciji²⁶ kojim je zabrana proširena na „sve javne organe, kao i na sva fizička ili pravna lica, kako u javnom tako i u privatnom sektoru, u svim oblastima, a naročito: zaposlenja, članstva u profesionalnim organizacijama, obrazovanja,

²² Usvojena i proglašena na Generalnoj skupštini UN 10. 11. 1948 – Rezolucija br. 217III/I.

²³ Usvojen Rezolucijom 2200A (XXI) na Generalnoj skupštini UN 16. 12. 1966, stupio na snagu 23. 03. 1976.

²⁴ „Svako ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti; to pravo podrazumijeva ostajanje pri svojoj ili usvajanja vjeroispovijesti ili ubjeđenja po svom izboru, kao i slobodu da pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, ispoljava svoje vjerovanje ili ubjeđenje vjeroispovijedanjem, obavljanjem obreda, pohađanjem službe i nastavom“.

²⁵ Vijeće Evrope, Rim 01. 11. 1950. Stupila na snagu 03. 09. 1953.

²⁶ Sl. gl. BiH 59/09.

obuke, stanovanja, zdravstva, socijalne zaštite, dobara i usluga namijenjenih javnosti i javnim mjestima, te obavljanja privrednih aktivnosti i javnih usluga“.

U oblasti pravosuđa ograničenja slobode manifestovanja vjere i vjerskih uvjerenja predviđaju samo zakoni o redovnim sudovima entiteta. U Zakonu o sudovima u Federaciji BiH²⁷, u članu 13 je propisano: „*Sudije i službenici suda ne smiju ispoljavati bilo kakvu vjersku, političku, nacionalnu ili drugu pripadnost za vrijeme vršenja službenih dužnosti (stav 1). Oznake vjerske, političke, nacionalne ili druge pripadnosti ne smiju se isticati na sudskoj zgradi ili u prostorijama suda (stav 2). Zabrana iz stava 1 ovog člana ne odnosi se na stranke i treća lica (stav 3).*“ Identičnu odredbu sadrže i Zakon o sudovima Republike Srpske²⁸ i Zakon o sudovima Brčko distrikta BiH²⁹, s tim što se u ovim zakonima nema odredaba koje se odnose na stranke i treća lica.

Zakon o Sudu BiH ne sadrži odredbe koje bi se odnosile na upotrebu vjerskih, političkih, nacionalnih ili drugih obilježja ni za sudije, a ni za uposlenike. Međutim, pravilnik o unutrašnjem sudskom poslovanju³⁰ predviđa donošenje *pravila o kućnom redu* (član 127) kojim se propisuje da se „*sudije moraju ponašati u skladu sa kodeksom sudijske etike, a ostali zaposlenici u sudu u skladu sa Etičkim kodeksom entiteta i Brčko distrikta*“. Kućnim redom Suda BiH (3) predviđeno je: „*Od posjetilaca se očekuje da u Sud ulaze prikladno obučeni. Oblačenje koje se smatra provokativnim, ili pokazivanje potencijalno uznemirujućih ili uvredljivih simbola ili slika nije dopušteno*“. Ma koliko ovakve odredbe bile nejasne i neodređene, za praktičare su predstavljale prihvatljiv pravni osnov za donošenje zakonitih odluka³¹.

Pregled zakonodavne regulative pokazuje da se zabrane ispoljavanja vjerske pripadnosti i upotrebe vjerskih simbola odnose samo na sudije i zaposleno osoblje u sudovima. Za stranke i posjetioce suda (treća lica) ova zabrana ne važi. Dakle, država strankama u postupcima na sudovima nije ograničila pravo na upotrebu vjerskih simbola, što korespondira sa generalnim odnosom države prema vjerskim zajednicama, odnosno onim što pojedini autori nazivaju američkim modelom sekularizma (Karčić).

Kada su u pitanju tužioci i uposlenici tužilaštava, zakoni o tužilaštvima ne sadrže odredbe o nošenju vjerskih obilježja tužilaca i zaposlenog osoblja. Međutim, *Kućni red i obaveze korisnika kompleksa pravosudnih institucija BiH* očigledno se odnosi i na zaposlene u Tužilaštvu BiH. Posjetiocima u Kompleksu nije dozvoljeno „*odijevati mini suknje, kratke hlače, ljetne majice sa tankim bretelama, obuću otvorenih stopala i druge odjevne predmete koji ne priliče radnom okruženju u pravosudnim institucijama*“. Prema odredbi člana 20 Kućnog reda, posjetiocima je zabranjen ulazak u Kompleks u odjeći „*koja ne odgovara opšteprihvaćenim standardima odijevanja u poslovnom okruženju*“. To se prije svega može odnositi na upotrebu odjernih predmeta (marama, kratkih pantalona, kapa).

²⁷ Sl. nov. FBiH 38/05, 22/06, 63/10, 72/10, 7/13 i 52/14.

²⁸ Sl. gl. RS 37/12 i 44/15.

²⁹ Sl. gl. BD BiH 19/07, 20/07, 39/09 i 31/11.

³⁰ Sl. gl. BiH 66/12 i 40/14.

³¹ Odluka Ustavnog suda BiH, br. AP 3947/12.

4. Vjerska obilježja i praksa ESLJP

Prema neujednačenoj i raširenoj praksi Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP), ograničenja u ispoljavanju vjerskih osjećanja trebaju odražavati opšti pristup koji je neutralan i nepristrasan prema svim vrstama vjerskih osjećanja i uvjerenja. Sloboda ispoljavanja vjerskih osjećanja može biti ograničena samo zakonom i mora biti u skladu sa legitimnim ciljem. Takođe, ograničenje mora biti neophodno u demokratskom društvu i srazmjerno sa željenim ciljevima. Generalno, ograničenja moraju biti u skladu sa principima poštivanja i potrebe za jačanjem tolerancije i pluralizma.

U slučaju *Dahlab protiv Švajcarske*³², učiteljici osnovne škole zabranjeno je nošenje marame tokom obavljanja svoje profesionalne dužnosti. Švajcarski sud je podržao odluku kojom se nastavnicima zabranjuje da nose maramu u državnim osnovnim školama dok obavljaju nastavu. Sud se pozvao na neophodnu neutralnost države i njenog obrazovnog sistema u odnosu na sve religije kako bi se sačuvala „vjerska harmonija“. Evropski sud je prihvatio opravdanost ovakve zabrane sa obrazloženjem da je marama „jak simbol“ koji je, posebno za djecu u dobi osnovne škole, sredstvo koje bi moglo odlučno uticati i imati preobraćujući efekat. U slučaju *Leyla Sahin protiv Turske*³³, kojoj je zabranjeno da nosi islamsku maramu na univerzitetu, Evropski sud za ljudska prava je zaključio da je došlo do miješanja u ispoljavanju vjere, ali da je nametnuto miješanje prevashodno težilo legitimnom cilju zaštite prava i sloboda drugih i zaštite javnog reda i srazmjerno ciljevima kojima se težilo³⁴.

Pred Evropskom komisijom za ljudska prava razmatrano je više slučajeva koji su se odnosili na ograničavanje izražavanja vjere ili uvjerenja. U jednoj odluci Komisija za ljudska prava je iznijela stav da član 9 ne podrazumijeva da pojedinac može zapostaviti svoje obaveze, koje je slobodno prihvatio. „Nastavnik musliman koji redovno zapostavlja svoje obaveze radi prisustvovanja zajedničkoj molitvi petkom poslije podne u džamiji blizu škole mora da napravi izbor između ispunjavanja vjerskih obaveza i položaja nastavnika“³⁵, zaključila je Komisija. Na sličan način Komisija je branila stav da odlaskom na sekularni univerzitet radi visokog obrazovanja student se potčinjava određenim propisima univerziteta, tako da propisi o odijevanju koji zabranjuju nošenje marama muslimanima ne ugrožavaju slobodu vjere³⁶.

5. Vjerska obilježja i praksa domaćih sudova

U domaćoj sudskoj praksi rješavana su dva slučaja u vezi korištenja vjerskih simbola. Oba su završila pred Ustavnim sudom BiH. U prvom slučaju radilo se o apelantici kojoj je zabranjeno nošenje marame (hidžaba) ispod službene uniforme u Oružanim snagama BiH i koja je ustavnu zaštitu tražila zbog povrede člana II/3.g] Ustava BiH i člana 9 EKLJP, prava na nediskriminaciju iz člana II/4 Ustava BiH i člana 14 Evropske konvencije, te prava iz člana 13 Evropske konvencije. Ustavni sud je zaključio da apelantičino nošenje hidžaba predstavlja manifestaciju njene vjere i kao takvo spada u zaštitu u smislu člana 9 EKLJP, te je utvrdio da apelantica nije

³² Presuda EHCR, br. 42393/98, 2001.

³³ Presuda ESLJP, br. 44774/10, 2004.

³⁴ Turska je 2013. ukinula zabranu nošenja tradicionalnih marama u državnim institucijama. Ukidanje se ne odnosi na policiju, sudije, javne tužioce i oružane snage (osobe koje nose uniformu).

³⁵ Predst. 8160/78, D&R 22 (1981).

³⁶ Predst. 16278/90, D&R 74 (1993), s. 93.

diskriminirana jer je odredbama Zakona o službi u oružanim snagama BiH propisano da su vojne osobe dužne nositi uniformu za vrijeme obavljanja službe, što je apelantici bilo poznato prilikom potpisivanja ugovora o radu³⁷. Valja primijetiti da je Ustavni sud u ovoj odluci prihvatio da je hidžab obilježje vjerske pripadnosti i oblik manifestacije vjerske pripadnosti, što bi moglo usmjeriti buduću zakonodavnu aktivnost i institucionalnu praksu.

Drugi slučaj odnosio se na svjedoka u sudskom postupku koji je u sudnici odbio da skine kapu, tvrdeći da je kapa njegovo vjersko obilježje i pozivajući se na ustavno pravo da manifestuje svoja vjerska osjećanja. Sudija je upozorio svjedoka da je sudnica javni prostor u kome se primjenjuju pravila ponašanja koja odgovaraju opšteprihvaćenim standardima, stavljajući mu do znanja da može biti kažnjen zbog kršenja pravila kućnog reda. Sudija je prekinuo suđenje i svjedoku ostavio vrijeme da o upozorenju i posljedicama razmisli, nakon čega je svjedok ponovo odbio da skine kapu, zbog čega je kažnjen novčanom kaznom. Odluku o kažnjavanju potvrdio je drugostepeni sudski organ, nakon čega je podnešena apelacija Ustavnom sudu BiH. Apelant je tvrdio da je redovni sud ograničavanjem njegovog prava povrijedio član II/3.g Ustava BiH i član 9 EKLJP, te član II/4 Ustava BiH i član 14 EKLJP.

Ustavni sud je zaključio da odlukama redovnog suda nije prekršeno pravo apelanta na slobodu manifestacije vjere, da nametnuto ograničenje nije predstavljalo veliki teret za apelanta, da je mjera koju je nametnuo sud slijedila legitimne ciljeve, te da je u konkretnom slučaju postojao razuman odnos proporcionalnosti između ograničenja i legitimnog cilja. U pogledu apelantovog prigovora da ograničenje u manifestaciji vjere koje mu je nametnuo sud nije bilo propisano zakonom, Ustavni sud je zaključio da je sud postupao u skladu sa zakonom (odredbom člana 242 stav 3 ZKP BiH), koji propisuje da sudija, odnosno predsjednik vijeća može udaljiti iz sudnice i kazniti novčanom kaznom do 10.000 KM osobu koja kao učesnik u postupku ometa rad u sudnici i ne pokorava se naredbama suda. Osvrćući se na činjenicu da zakon nije jasno odredio šta se smatra narušavanjem reda u sudnici, Ustavni sud je ukazao da to pitanje spada u slobodnu procjenu suda, kao opšteprihvaćeni standard postupanja sudova, pozivajući se na sličan stav ESLJP iz odluke *Kokkinakis protiv Grčke* da tumačenja i primjena propisa koji su definisani nejasnim terminima zavise od prakse³⁸.

Ovaj slučaj ostaje pravno zanimljiv zbog toga što je otvorio pitanje odnosa vjerskih obilježja i internih pravila ponašanja u prostoru suda. Da li pravila *Kućnog reda* mogu da ograniče upotrebu vjerskih simbola i pod kojim uslovima? Iako je Ustavni sud dao potvrđan odgovor, očigledno smatrajući da je zakonsko ograničenje sadržano u članu 242 stav 3 Zakona o krivičnom postupku BiH³⁹, suprotna stanovišta nisu lišena pravne argumentacije.

Ove dvije odluke Ustavnog suda BiH su postavile *prihvatljive orijentire* za precizniju regulativu spornih pitanja u vezu ispoljavanja i manifestacije vjerskih osjećanja u prostoru suda. VSTV je dobio argumente za sveobuhvatan pristup u dugoročnom rješavanju problema koji prijete da dezorijentišu i destabilizuju pravosudni sistem.

³⁷ Odluka Ustavnog suda BiH, br. AP 2190/13.

³⁸ Odluka Ustavnog suda BiH, br. 3947/12.

³⁹ „Ako Tužilac, branilac, oštećeni, zakonski zastupnik, punomoćnik oštećenog, svjedok, vještak, tumač ili druga osoba koja prisustvuje glavnom pretresu ometa red ili se ne pokorava narednjima sudije, odnosno predsjednika vijeća za održavanje reda – sudija, odnosno predsjednik vijeća će ga upozoriti. Ako upozorenje bude bezuspješno, sudija, odnosno predsjednik vijeća može narediti da se osoba udalji iz sudnice i kazni novčanom kaznom do 10.000 KM“.

6. Kontroverze u Zaključku VSTV

6.1. Vjersko obilježje prema Zaključku

Zaključak VSTV je u osnovi interpretirao zabranu upotrebe vjerskih obilježja za nosioce sudijskih funkcija i uposlenu osoblje u sudovima. Međutim, ni u tom nespornom dijelu zaključak ne sadrži odgovor na pitanje šta se sve može smatrati vjerskim obilježjem i pored toga što su se primjeri iz prakse upravo odnosili na konkretne slučajeve.

Kada su u pitanju sudije, nisu zabilježeni slučajevi kršenja zabrane upotrebe vjerskih obilježja. Mediji su pisali samo o jednom slučaju sutkinje u Općinskom sudu u Sarajevu koja je u sudnicu dolazila sa maramom⁴⁰. VSTV je, očigledno, imalo informacije da je problem sa maramama izraženiji kod administrativnog osoblja i u tužilačkim institucijama, zbog čega je zabranu upotrebe vjerskih obilježja, koja je zakonom izričito propisana za sudije i osoblje suda, proširilo i na tužilaštva. Ovakav „iskorak“ izaziva pravne nedoumice i vjerovatno je bio jedan od razloga za orkestrirano javno reagovanje. Prvo, tužilaštvo nije sudska institucija, nego državni organ i teško bi bilo braniti stav da se u pogledu upotrebe vjerskih obilježja može i treba u potpunosti izjednačiti sa sudom. Drugo, ukoliko bi bilo razumnog opravdanja da se zabrana upotrebe vjerskih simbola proširi na tužioce, koji su po prirodi posla upućeni na sud i učestvuju u distribuciji pravde, da li je neophodno da se zabrana proširuje i na uposlenike tužilaštava koji nisu u komunikaciji sa sudom i nisu neposredno uključeni u sudske procedure?

6.2. Šta predstavlja vjerski simbol?

Posebnu kontroverzu predstavlja dio zaključka koji se odnosi na upotrebu vjerskih simbola stranaka. Zakoni kojima je uvedena zabrana za sudije i zaposlene u sudovima ne daju odgovor na pitanje šta se sve može smatrati vjerskim obilježjima.

VSTV je postupanje prema strankama koje sa vjerskim obilježjima dolaze u sud ostavio otvorenim, ali je sugerisao da „nosioci pravosudnih funkcija u svakom konkretnom slučaju“ o tome odlučuju. Šta to znači? Na osnovu čega će sudija u konkretnom slučaju zabraniti stranci nošenje marame ili nekog drugog vjerskog obilježja, ako nema uporište u zakonu?

Teško je razumjeti zauzimanje ovako neodređenog stava, ma koliko izgledalo da mogu postojati situacije koje bi pod određenim uslovima opravdavale intervenciju. Na prvi pogled, izgleda da se VSTV rukovalo očiglednim namjerama stranaka da dođu u sud s vjerskim obilježjem i na taj način javno demonstriraju svoju vjersku pripadnost. Takvih slučajeva je bilo u nekoliko predmeta koji su se vodili pred Sudom BiH protiv pripadnika Vehabijske zajednice u BiH kada su osumnjičeni i optuženi odbijali da skinu kapu sa objašnjenjem da je kapa obilježje njihove vjerske pripadnosti i da imaju pravo da je nose u svim prilikama, pa i u sudu⁴¹.

Situacija sa strankama pred sudom može biti još delikatnija ako bi se kao stranka, ili svjedok, pojavila žena sa nikabom ili burkom! Za provjeru identiteta takve stranke prije ulaska u sud bila bi neophodna identifikacija koja podrazumijava skidanje marame. To je u praksi moguće riješiti tako što bi identifikaciju izvršila ženska osoba iz službe obezbjeđenja, ali problem se pojavljuje u sudnici gdje žena sa nikabom ili burkom treba da bude saslušana u svojstvu svjedoka.

⁴⁰ „Sudija godinama sudi pokrivena“, Glas srpske, Banjaluka 07. 10. 2013.

⁴¹ Predmet Suda BiH, br. S1 2K 007723 12K.

Podrazumijeva se da sud mora biti u situaciji da prati promjene u ponašanju svjedoka prilikom svjedočenja (izraz njegovog lica, promjene na licu, gestikulaciju, pogled, itd). Kako riješiti ovakav problem? Moguće rješenje je da se za ovakve svjedoke osigura svjedočenje iz posebne prostorije gdje bi svjedokinja svjedočila bez marame, ali ne bi bila izložena pogledima drugih. Međutim, najveći broj sudova u BiH nema tehničkih uslova za ovakvo rješenje.

Po svemu sudeći, najozbiljniji problem kod upotrebe vjerskih obilježja biće odgovor na pitanje šta su vjerska i nacionalna obilježja s obzirom na kulturne, vjerske različitosti u BiH? Možda je najsloženije od njih pitanje da li je hidžab uvijek i u svakoj prilici vjersko obilježje ili ga je u određenim situacijama moguće smatrati dijelom svakodnevnog odjeće žene muslimanke? Vidjeli smo da je VSTV zauzeo stav da „vjersko obilježje nema jasnu niti univerzalnu definiciju, a da IVZ u Fetvi o hidžabu tvrdi da „mahrama“ nije vjerski simbol, nego „odjevna praksa i obaveza muslimanki“⁴². Ustavni sud BiH, naprotiv, u svojim odlukama (AP 2190/13 i AP 3947/12) zauzima jasan stav da „hidžab predstavlja manifestaciju vjere“. Očigledno je da pitanje hidžaba nosi kontroverze koji će unijeti ozbiljne probleme u semantiku vjerskih simbola.

Moguća su tumačenja da se hidžab u određenim situacijama i modalitetima može smatrati i modnim detaljem!? U svakom slučaju, ako bi se pojavila sutkinja sa hidžabom i tvrdnjom da to nije njeno vjersko obilježje nego dio tradicionalne nošnje njene bake i majke, zbog čega ona ima moralnu obavezu da slijedi kulturološko nasljeđe, morao bi se dati odgovor na pitanje da li je hidžab u svijesti i kulturi naroda u BiH pretežno prihvaćen kao način odijevanja, ili je tradicionalno vjersko obilježje i simbol? Zanimljivo je da se mogu pojaviti u praksi u pogledu simbolike u homogenim etničkim i vjerskim zajednicama od percepcije u zajednicama drugih vjerskih entiteta.

6.3. Vjerski obredi i radne obaveze

Drugi problem, koji po svemu sudeći eskalira, odnosi se na raširenu praksu odlaska uposlenika (i nosilaca pravosudnih funkcija) na vjerske obrede (molitvu) u vrijeme radnog vremena⁴³. S obzirom da pravo vjeroispovijesti uključuje manifestovanje svoje vjere i vršenjem vjerskih dužnosti i rituala, ograničenje ovog prava moralo bi postojati u zakonu.

Pristupi rješavanju konfliktnih situacija moraju biti pravno utemeljeni i oslanjati se na činjenice i okolnosti koje se mogu dokazivati i preispitivati kao bi se izbjegla proizvoljnost i nezakonita praksa.

7. Problemi i perspektive

Prethodne analize pokazuju do kakvih su posljedica pravosudni sistem doveli unutrašnji ekscesi u vezi ispoljavanja vjerske pripadnosti i manifestacije vjerskih osjećanja koje regulator pravosudnog sistema nije uspijevaao da efikasno kontroliše i rješava u ranoj fazi. S obzirom da je država propustila da uspostavi pravni i institucionalni okvir na osnovu koga bi bio vidljiv balans

⁴² Fikret Karčić takođe smatra da se marama ne smatra simbolom islama (bilj. 15).

⁴³ Glas srpske (bilj. 40).

između sekularnosti i vjerskih sloboda⁴⁴, ima dovoljno razloga za zabrinutost zbog pitanja kuda ide pravosudni sistem i na koji način će se otvoreni problemi rješavati.

Izgleda da je zaključak otvorio više problema nego što ih je imao namjeru riješiti. Prije svega, diskutabilno je njegovo proširivanje na sferu koju nije riješio zakonodavac (tužilaštva). Takođe, preporuka nosiocima pravosudnih funkcija da u svakom konkretnom slučaju odlučuju o ograničenjima prava na ispoljavanje vjerskih osjećanja i sami cijene potrebu neutralnosti i ravnotežu ciljeva, ma koliko se činila razumnom, nosi potencijal eskalacije problema zbog neujednačene prakse. Moguće je pretpostaviti različito razumijevanju vjerskih obilježja u Kalesiji i Širokom Brijegu, Banjaluci i Zenici. Simboličku vrijednost vjerskih obilježja određuju stranke u sudnici, a ne značenje koje ona imaju za onog ko vjersko obilježje nosi⁴⁵. Sudija ne bi smio biti doveden u situaciju da svoju odluku donosi zavisno od geometrije snaga i interesa u datim okolnostima i datom trenutku. Taj rizik je neophodno hitno otkloniti.

Neizvjesna perspektiva ovog konflikta upozorava na neuralgične tačke i pravosudnog sistema i bosanskohercegovačkog društva. VSTV mora da shvati ozbiljnost situacije i krene u donošenje regulative koja će u pravosudnoj sferi napraviti jasan i prihvatljiv balans između zagarantovanog prava na ispoljavanje vjerskih osjećanja i legitimnih interesa sekularnog društva za jačanjem tolerancije i pluralizma. Pravni sistem koji se sastoji od opštih obavezujućih pravila ne bi smio da ovaj prostor ostavi neuređenim i da prepusti pojedincima da odlučuju gdje je granica njihovih prava. Zbog toga su neophodni objektivni kriteriji, ali dovoljno fleksibilni da uvažavaju sve istorijske i kulturološke specifičnosti bosanskohercegovačkog društva.

U Francuskoj, koja njeguje specifičan oblik sekularizma, nekoliko godina su trajale javne rasprave o lacizmu i diskriminaciji povodom problema marama u sistemu javnog obrazovanja. Mnogi autoriteti iz svijeta nauke žestoko su branili laicizam i opšti interes, ukazujući da laicizam nikada nije bio neprijatelj religija, sve dok su se one izražavale na duhovnom planu i nisu zahtijevale uticaj na javni prostor⁴⁶. Nedavno je Žerar Bijar, istaknuti francuski zagovornik sekularizma, u jednom intervjuu upozorio da princip laičke, sekularne države mora biti postavljen tako da se crkva ne miješa u državna pitanja, a ne obrnuto⁴⁷. Nažalost, danas smo svjedoci agresivnog miješanja religija u poslove države. Zaboravlja se da u multikulturalnim društvima svako insistiranje na razlikama djeluje razorno na društvenu koheziju. Kod nas je to postalo gotovo politički aksiom i najefikasnije sredstvo ideološke manipulacije i političke dominacije.

U normativnom pristupu ovom problemu neophodno je postaviti za vektor opšteg interesa ravnotežu između zahtjeva da sudovi neometano i vjerski neutralno sude i zahtjeva da se pojedincu osigura sloboda vjere i ispoljavanja vjerskih ubjeđenja. Kako je moguće doći do privatljivog rješenja?

⁴⁴ Opširnije *Doktrinarni i praktični aspekti odnosa između države, crkve/vjerskih zajednica i pojedinaca*, Naučna studija, Sarajevo 2012, dostupno na: http://www.ademoviclaw.com/dokumenti/naucna_studija.pdf, očitavanje 14. 03. 2016.

⁴⁵ Tako i Šarčević (bilj. 2).

⁴⁶ A. Penja-Ruiz, *Laicizam i jednakost, poluge emancipacije* i N. Negruš, *Pod maramom*, Le Mond diplomatique, februar 2004. (Autor Penja-Ruiz je filozof i predavač na Institutu za političke nauke u Parizu, a Negruš je novinar).

⁴⁷ Politika, Beograd, 28. 02. 2016.

Čini se da bi u sudskom dijelu pravosuđa bilo moguće odvojeno posmatrati dva nivoa: prostor sudnice i preostali prostor suda. Sudnica bi svakako morala ostati pod strogim sistemom zabrane isticanja bilo kakvih vjerskih (i drugih) simbola za sve protagoniste suđenja: sudije, tužioce, sudsko osoblje, stranke i publiku koja prati suđenje. Neprihvatljivo bi bilo izjednačiti prostor sudnice sa drugim prostorom suda, a pogotovo sa drugim javnim prostorima i ulicom. Sudnica je posljednje i neprikosnoveno mjesto jednakosti i pravde, zajedničko svima, zbog čega ne bi smjelo biti ugroženo javnim isticanjem bilo kakvih identiteta. Treba vjerovati da bi ovakvo razumijevanje laicizma i jednakosti bilo prihvatljivo većini relevantnih društvenih faktora.

Preostali prostor suda, koji čine različiti organizacioni dijelovi sudske administracije, koji nemaju dodira sa sudnicom i strankama koje koriste usluge suda, mogao bi biti izuzet od režima zabrana!? Treba imati u vidu da u sudskoj organizaciji postoje radni segmenti koji su potpuno odvojeni od sudnica i prostora komunikacije sa građanima (gruntovnica, pisarnica). Ovi dijelovi mogu biti i fizički odvojeni od prostora u kojem se odvijaju suđenja. Oni se ni po čemu ne razlikuju od prostora koji su namijenjeni strankama u drugim državnim institucijama, zbog čega bi bilo teško braniti stav da i taj prostor treba biti podvrgnut ograničenjima kada su u pitanju vjerska osjećanja i njihova manifestacija.

Poseban problem je tužilački sistem kao dio pravosudnog sistema. Kao što smo vidjeli, za njega ne postoje zakonska ograničenja. Postavlja se pitanje da li su potrebna i u kojem segmentu? Čini se da bi i prostor tužilaštva bilo moguće posmatrati kao dva segmenta: strogo tužilački, u kome rade tužioci, istražitelji, stručni saradnici, asistenti tužioca i pripravnici, i administrativni dio, koji u principu nezavisno funkcioniše. Rad tužilaca i tužilačkih timova je po prirodi sličan radu suda. I za tužioce važe ista procesna i etička pravila i načela (nepristrasnost, samostalnost, nezavisnost). U pravnoj kulturi još uvijek je čvrsto uvjerenje da je tužilac dio sistema društvene pravde i građani s pravom očekuju i od tužioca isti nivo profesionalnog i etičkog ponašanja kao i od sudija. Zbog toga postoje snažni argumenti da se i za ovaj dio tužilačke strukture zakonom uvede isti nivo ograničenja za manifestaciju vjerskih osjećanja kao i za sud.

Poseban problem ostaje ispoljavanje vjerskih dužnosti u toku radnog vremena (vjerske molitve). Vidjeli smo da je ESLJP čvrsto na stanovištu da su zabrane praktikovanja vjerskih dužnosti u toku radnog vremena legitimno ograničenje. Za sudije i uposlenike suda zakon je jasan i trebalo bi ga strogo poštovati. Izgleda da sistem ne reaguje i prećutno legalizuje takvu praksu!? To može imati dugoročne štetne posljedice. Nema razumnih argumenata da isti nivo ovih ograničenja ne bude proširen na sve uposlenike pravosudnog sistema.

Ne treba očekivati da pravne zabrane javnog isticanja vjerskih simbola u pravosuđu riješe sve probleme sekularizma i vjerskih sloboda i jednakosti koje gomila bosanskohercegovačko društvo. Ali, treba učiniti sve da prostor pravosudnih institucija ne bude rasparčan u ime tolerancije ili takozvanog „pluralističkog“ laicizma. On mora ostati dosljedan zajedničkim društvenim vijednostima ukoliko ne želimo da postane plijen fanatizovanih pojedinaca i retrogradnih politika koje religiju pretvaraju u dominaciju.

Summary

The author analyzes the conclusion of an independent regulator of the Judicial System in Bosnia and Herzegovina prohibiting the display of religious symbols for judicial function holders and employees of judicial institutions, referring to the national and international regulatory framework as well as the judicial practice of European Court of Human Rights and national courts.

Pointing to the controversy of the conclusion and lack of regulation, the author proposes that the limitations concerning the use of religious symbols be extended to the prosecutorial part of the judicial system, but leaves the possibility that a part of the administrative staff, which has no direct link with the courtroom, be exempted from the prohibition by the courts as well as a part of staff in the prosecutor's offices, which does not participate in the exercise of prosecutorial powers.

In terms of manifestation of religious feelings during working hours, the author proposes that a ban be imposed, by law, for all employees in the Judicial System as to ensure that judicial institution function is unhindered and religiously neutral.